

11 SETEMBRE
DIADA NACIONAL
DE CATALUNYA 2019

**DE BERLÍN
AL MEDITERRANI -
EL MUR I LES SEVES
METAMORFOSIS**

Rainer Huhle

Dilluns 9 de setembre de 2019

Saló de Cent

Ajuntament de Barcelona

**DE BERLÍN
AL MEDITERRANI -
EL MUR I LES SEVES
METAMORFOSIS**

Rainer Huhle

Dilluns 9 de setembre de 2019

Saló de Cent

Ajuntament de Barcelona

“Niemand hat die Absicht, eine Mauer zu bauen.”
(‘Ningú no té la intenció de construir un mur.’)

Walter Ulbricht,
juny del 1961

“I will build a great wall, and nobody builds walls better
than me, believe me.”

Donald Trump,
juny del 2015

“Ningú no té la intenció de construir un mur” va dir Walter Ulbricht, el cap del govern i del partit de la República Democràtica Alemanya (RDA), el 15 de juny de 1961 en una conferència de premsa. El motiu d’aquesta mentida evident –ningú no li havia preguntat sobre un mur– encara avui la historiografia alemanya no l’ha aclarit. El cert és que Ulbricht va percebre que construir un mur no seria ben vist i que no augmentaria el seu prestigi personal. Mig segle més tard, el president dels Estats Units fa de la construcció d’un mur l’eix del seu missatge polític i es vanagloria personalment d’aquesta gesta. Aquestes dues declaracions famoses demarquen així un canvi profund de la percepció del simbolisme dels murs. En aquesta ponència provaré de traçar els canvis polítics i socioeconòmics que van fer possible que el mur passés de ser una cosa odiosa, que cal ocultar, a ser-ne una altra que pot rebre suport popular, almenys d’una bona part del públic.

El 13 d’agost de 1961, tot just dos mesos després de la declaració del seu cap, Erich Honecker, que anys més tard seguiria Ulbricht en les seves funcions, va donar l’ordre de construir un mur al llarg de la línia que separava el sector soviètic dels tres sectors occidentals de Berlín i de tancar totes les vies que comunicaven amb el sector oriental, inclòs el famós Checkpoint Charlie. Durant els seus 28 anys d’existència, el mur completava la tanca que ja hi havia entre les dues Alemanyes des del 1954 com una frontera protegida per severes mesures de seguretat. Aquesta “cortina de ferro” va caure el novembre del 1989 juntament amb el seu complement més famós, el mur de

Berlín. Només a Berlín, durant aquests 28 anys està documentada la mort d'almenys 140 persones en intentar traspasar el mur. A aquestes víctimes, cal afegir-hi el nombre desconegut de les que van caure ferides en l'intent.

El mur, una vegada acabat el projecte complet de 168 quilòmetres, combinava tots els elements de control espacial coneguts en l'època. A més del mur mateix, la línia fronterera incloïa diverses línies de filferro espinós i electrificat, gossos, sistemes d'alerta sonora i lluminosa, instal·lacions de trets automàtics, una vasta zona buida amb prohibició de pas (la seva creació implicava el desallotjament de centenars d'habitatges ubicats en algunes parts properes al mur) i un control estricte de totes les persones que tractaven de travessar la frontera legalment. Per construir-lo es van utilitzar 48.000 elements de formigó armat, 473 tones de filferro espinós (irònicament comprades en bona part a l'RFA), entre molts altres materials. A aquesta muralla física, s'hi agregava el control "virtual" a través de l'espionatge sistemàtic de la població per descobrir possibles plans de fuga. El símbol més estrident de la rigidesa amb què el règim volia fer infranquejable el seu mur era l'"ordre de disparar" (*Schiessbefehl*) donada als soldats encarregats de la vigilància de la frontera en cas que descobrissin un possible intent de superar-la.

Des de la Segona Guerra Mundial tot Europa estava dividida per una frontera des del mar Bàltic fins al mar Negre. Però cap part d'aquesta "cortina de ferro", ni la tanca a la mateixa Alemanya entre Txecoslovàquia i Baviera o entre Hongria i Àustria o entre Bulgària i Grècia assolien una fama comparable a la del mur de Berlín. La raó no pot ser el grau de violència utilitzada. Només a la frontera entre Txecoslovàquia i Àustria es té notícia d'uns 800 morts fins al 1989.

L'atenció especial que suscitava la frontera entre la República Federal Alemanya (RFA) i l'RDA, i especialment el mur de Berlín, és deguda a altres factors. Cap altra part de la "cortina de ferro"

era tan visible com el mur. Ja la seva construcció es va haver de fer a plena llum del dia i amb els focus dels mitjans internacionals posats directament en el mur. El mur va afectar, d'un dia a l'altre, la vida diària de milions d'habitants dels dos costats de la metròpoli. I la construcció va incidir de manera directa i forta en l'equilibri polític de la guerra freda. La divisió d'Alemanya en una part sota influència soviètica i en una altra part cada vegada més integrada al bloc occidental havia estat un procés llarg i no previst en l'ordenació d'Alemanya acordat en la conferència de Potsdam el 1945. Mentre la conversió de les "zones d'ocupació" occidentals i de l'oriental en entitats polítiques separades va trobar el vistiplau obert o silenciosos de tots els poders aliats, l'estatus particular de Berlín quedava com l'illa de la discòrdia que no va deixar de produir crisis perilloses, començant amb el tancament de les rutes d'accés a Berlín des de les zones occidentals que va produir el famós "Pont aeri" el 1948, amb el qual els Estats Units van mostrar la seva determinació de no acceptar cap menysteniment dels seus drets d'acció a Alemanya, inclòs l'accés a tots els sectors de Berlín. Malgrat el creixent distanciament econòmic, polític i cultural entre els dos sectors, Berlín havia quedat com un pont de trobada entre les dues Alemanyes. Des del punt de vista del règim de l'RDA, la ciutat de Berlín sota administració dels quatre poders era un buit en la "defensa antifeixista" davant l'imperialisme, representat pels poders occidentals i, per damunt de tot, l'RFA. Per aquest buit no només entraven dia a dia les males influències de l'estil de vida capitalista sinó que també havien sortit fins al 1961 un nombre estimat de 2,6 milions de ciutadans de l'RDA.

Malgrat l'enorme impacte mediàtic a escala mundial del mur, les reaccions no es manifestaven amb la mateixa vehemència a tot arreu. Mentre que a Berlín i Alemanya occidentals la premsa es batia per aconseguir els titulars més cridaners, els aliats d'Alemanya a l'OTAN s'ho van prendre amb força calma. El president Kennedy va veure'n els avantatges, en termes geopolítics, del tancament de la frontera perquè es podia entendre com un senyal que l'RDA i els seus aliats soviètics s'acontentarien a dominar la part oriental de la ciutat. No insistirien més a demanar la retirada

dels poders occidentals del Berlín occidental i fonamentarien així un *statu quo* que en la lògica de la guerra freda era el que comptava més. En va els titulars de la premsa de l'Alemanya occidental clamaven a crits per una reacció política contundent de les potències que es proclamaven protectores de la llibertat.

Per als alemanys el mur significava el tancament de les poques relacions amb famílies, amics i altres contactes amb occident, la qual cosa evidentment pesava molt més per als residents de l'RDA que per als que vivien a l'RFA que, en aquells temps, ja havien descobert les delícies de poder viatjar per gairebé tot el món, amb la Costa Brava i la Costa del Sol entre les destinacions privilegiades. Alhora, la construcció del mur va ser entesa com la prova mare del caràcter dictatorial del règim de l'RDA: Un govern que necessita impedir als seus ciutadans de sortir del país demostra el seu fracàs polític i confessa que davant de la falta d'unes eleccions lliures i netes ha de bloquejar el "vot amb els peus". I de fet, el que més va suscitar indignació sobre aquest mur, era que per primera vegada una barrera d'aquesta mida va ser construïda amb les defenses posades no cap a un enemic exterior sinó cap a endins, cap a la mateixa població. Els paral·lelismes amb els murs d'una presó no van tardar a aparèixer. La metàfora de l'estat presó es va convertir en una realitat visible. Debades es va esforçar el règim de l'RDA per imposar una contraimatge, la d'un "baluard antifeixista", una "mesura per guardar la pau", girant novament el significat direccional cap enfora, contra una amenaça exterior.

L'impacte extraordinari del mur de Berlín en les opinions públiques és degut, sens dubte, en bona part a aquest capgirament de l'imaginari tradicional de les muralles en la història de la humanitat. Tracti's de la Gran Muralla xinesa, dels *limes* romans, de les muralles de Babilònia o de la de Jericó, les defenses de la qual van ser destruïdes per set trompetes, segons la tradició bíblica. Les muralles representaven protecció d'allò propi, defensa contra els bàrbars. Totes les ciutats medievals europees estaven envoltades per muralles gruixudes per defen-

sar-se contra atacs exteriors. Moltes vegades aquestes muralles són l'únic que ha quedat visible de l'arquitectura medieval. Un mur, en canvi, que va desplegar totes les seves urpes cap endins, mentre que per la part de fora semblava una paret fràgil, que fins i tot es va prestar a fer-hi grafitis, era una cosa insòlita. I insòlit va quedar. En els anys posteriors a la caiguda del mur de Berlín i de la "cortina de ferro", no se'n van conèixer més, d'aquests baluards contra la pròpia població.

Si Ulbricht va declarar dos mesos abans de donar l'ordre, que "ningú no té la intenció de construir un mur", el 1989, mesos abans del final d'aquest mateix mur, el secretari general Honecker va dir una cosa també molt allunyada de la realitat: "El mur quedarà mentre no canviïn les condicions que van portar a la seva construcció." "Podrà existir encara cinquanta o cent anys més", va afegir. Encara no feia deu mesos d'aquestes paraules quan, sota la pressió de la ciutadania de l'RDA i la retirada del suport del govern soviètic, el règim va haver d'obrir les fronteres. En qüestió de dies es va destruir aquell mur odiat, que es va convertir novament en un símbol mundial, aquesta vegada d'una revolució llibertària. "You will not be able to stay home, brother [...] The revolution will not be televised", havia exclamat un cantautor negre furiós el 1970 als Estats Units, "The revolution will be live". En la revolució de novembre del 1989 molts berlinesos tampoc no es van quedar a casa, però quan van saltar el mur amb gestos exuberants, l'esdeveniment sí que va ser televisat, en viu i milers de vegades en diferit. Les imatges d'aquests dies ja són part de la memòria històrica del segle passat. Tan inesperat com havia aparegut, el sinistre mur va desaparèixer davant de la mirada incrèdula de la majoria dels alemanys, particularment de l'RFA. La caiguda del mur va semblar un moment utòpic, un senyal d'esperança universal que els canvis eren possibles, que la lluita per la llibertat no coneixia límits, ni murs de formigó, als caps de la gent.

Va caure el mur, es van obrir les fronteres i va entrar la realitat política. Ningú a les dues Alemanyes ni a la resta del món no estava preparat per a aquesta situació. Van arribar milions de

ciutadans de l'RDA que van ser rebuts pels habitants sorpresos de les ciutats de l'RFA amb sentiments en què es barrejaven de mil maneres l'alegria i la generositat amb la curiositat, la condescendència i fins i tot el rebuig. Molts menys van ser els occidentals que van aprofitar per conèixer la vida i els habitants del territori fins feia poc gairebé inaccessible de l'RDA. I aquesta RDA encara existia. Va durar gairebé un any amb governs transitoris, amb negociacions febrils en els àmbits locals, nacionals i internacionals fins que, finalment, l'agost del 1990 es va signar el Conveni d'Unificació, que va obrir el camí per a la fusió de les dues Alemanyes el 3 d'octubre del mateix any, actualment el Dia Nacional d'Alemanya. Però la realització d'aquest Conveni intraalemany necessitava també l'aval dels quatre poders que havien governat Alemanya després de la guerra i que davant de l'absència d'un tractat de pau veritable mantenien encara determinades prerrogatives. En aquest marc es va signar el 12 de setembre de 1990 a Moscou el Tractat sobre l'acord final respecte a Alemanya, conegut com el Tractat "Dos més quatre", signat per les dues Alemanyes i la Unió Soviètica, els Estats Units d'Amèrica, el Regne Unit i França. Si bé no porta el títol de "Tractat de pau", aquest tractat "Dos més quatre" va ser el que finalment va tancar el període de postguerra a Europa, perquè en aquest document els quatre poders van renunciar formalment "als seus drets i responsabilitats relatius a Berlín i a tot Alemanya". Alemanya havia aconseguit la plena sobirania com a estat nacional.

Tornaré a aquesta dimensió internacional d'aquí a un moment, però abans cal tocar breument algunes característiques d'aquest procés dins d'Alemanya mateix. El Conveni d'Unificació entre les dues Alemanyes era, en realitat, més un Conveni d'Annexió de l'RDA a l'RFA. El 1949, quan es van constituir els dos estats alemanys, tots dos van deixar obert el camí per a una futura reunificació. La constitució de l'RFA, el setantè aniversari de la qual se celebra enguany, ni tan sols es diu així sinó modestament "Llei fonamental", perquè el títol "Constitució" es volia preservar per a una futura Alemanya unificada. I encara més, l'últim article d'aquesta Llei fonamental,

l'article 146, deia: "La Llei perdrà vigència el dia en què entri en vigor una Constitució que el poble alemany haurà adoptat per determinació lliure". Molts pensàvem que la unificació de l'RFA i l'RDA seria el dia per fer aquesta lliure determinació sobre una Constitució per a Alemanya, aprofitant per introduir algunes reformes, amb la participació dels habitants també de l'RDA. Però els nostres governants es van decantar per un procediment menys dispendiós i menys participatiu. Les cinc províncies orientals simplement van accedir a l'RFA, d'acord amb el procediment previst a l'art. 23 de la Llei fonamental, de manera que es van convertir en els "cinc nous estats federals" de l'RFA. D'aquesta manera van accedir directament al sistema polític, jurídic i també econòmic de l'RFA, matisat per una sèrie de regulacions específiques. Respecte als esforços per assimilar un sistema d'institucions, gairebé en tots els aspectes, radicalment diferent de l'RFA i sobre els vicis d'aquest procés, el debat i les polèmiques segueixen fins avui. No hi ha espai per entrar en detalls aquí, però és necessari ressaltar alguns trets que són característics, no només del procés d'unificació a Alemanya sinó per a tot Europa, que va passar per un procés paral·lel d'obertures polítiques i econòmiques als estats excomunistes.

La unificació de les dues Alemanyes sota les sigles de l'RFA va coincidir amb un període de transformacions importants a Europa occidental, que aspirava a una altra unificació. Ja el 1985, al mateix temps que Espanya es preparava per entrar a la UE, s'havia signat, de manera gairebé inadvertida per al públic, al poblet de Schengen, a Luxemburg, el primer conveni sobre la lliure circulació de persones i mercaderies entre França i Alemanya i els estats del Benelux, amb poques conseqüències pràctiques en els primers anys. Però ja s'havia programat la segona fase del Conveni de Schengen per al mes de juny del 1990, que preveia la implementació pràctica dels acords del 1985, és a dir, l'obertura real de les fronteres a Europa occidental. La coincidència temporal d'aquest procés programat des d'abans amb l'obertura imprevista de les fronteres a Alemanya i a l'Europa oriental va produir complicacions polítiques considerables que

podien posar en dubte els dos processos. Però, també en el camp de l'economia, Schengen va impulsar dinàmiques atractives entre regions frontereres que compartien més o menys un nivell de desenvolupament semblant. El lliure trànsit en una bona part d'Europa occidental també significava un salt per a una cultura europea (occidental de moment), gràcies a la multiplicació d'intercanvis cada vegada més fàcils.

L'abolició dels controls fronterers dins de l'espai de Schengen (que amb la introducció dels Acords de Schengen en el Tractat d'Amsterdam el 1997 inclouria aviat gairebé tot el territori de la UE) era condició i conseqüència de la integració econòmica dins de la UE, que dinamitzava les economies de gairebé tots els estats membres. A aquesta construcció gradual d'un espai econòmic, polític i també cultural comú a Europa occidental se sobreposava, a un ritme molt més accelerat, l'obertura de les fronteres amb l'Est. Quan van caure, en processos ben diferenciats, però més o menys en el mateix període breu, els governs de tots els estats del bloc comunista, no només Alemanya, tot Europa va haver d'afrontar una situació per a la qual ningú no estava preparat. Mentre a la Unió Europea la creació d'un espai comú era un procés lent, pas a pas –van passar deu anys entre el primer acord de Schengen i la posada en pràctica de les fronteres lliures– els canvis a l'Europa oriental van passar de manera brusca, moltes vegades improvisada i poc transparent. Si bé es van destruir els centres de poder comunista als països orientals i van arribar a governar alguns personatges amb alt crèdit democràtic com Václav Havel a Txèquia, van sobreviure moltes estructures del poder politicoeconòmic del passat que van posar en perill el funcionament de les incipients estructures democràtiques en la majoria d'aquests països. A aquest escenari van arribar els inversors de l'oest que s'aprofitaven de l'àmplia oferta d'empreses que necessitaven urgentment capital i *know-how* per sobreviure en uns mercats lliures les regles dels quals havien d'aprendre ràpidament. En aquesta bonança, encesa per una onada de privatitzacions d'empreses públiques, i amb via lliure en uns mercats nous en què no van aplicar les

regles establertes d'“economia social de mercat”, desenvolupades des de la Segona Guerra Mundial a les democràcies d'occident, es van crear riqueses enormes, de vegades d'origen fosc, que subverteixen el funcionament d'estats de dret democràtics fins avui dia. Aquest turbocapitalisme, gairebé sense restriccions, va trobar un ambient fèrtil en les polítiques neoliberals que també a occident i a la mateixa Unió Europea en aquests anys van promoure la desregulació i el flux lliure del capital financer.

Els intents d'integrar els països d'Europa oriental a la Unió Europea van començar aviat, una vegada dissoltes les estructures militars, polítiques i econòmiques que els havien lligat a la Unió Soviètica. Ja el 2004 es va segellar l'accés de vuit estats excomunistes a la Unió: Estònia, Letònia, Lituània, Polònia, Txèquia i Eslovàquia, Eslovènia i Hongria. Romania i Bulgària s'hi van incorporar tres anys més tard. Aquesta ampliació massiva de la Unió va ser deguda més a motius geopolítics que per satisfer els criteris de bon govern i d'acompliment econòmic. Per cert, la inclusió d'aquests estats va atorgar un marc mínim normatiu per al desenvolupament de les seves economies i institucions d'un estat de dret, però no ha pogut resoldre el problema a fons, com ho demostren els conflictes permanents de la Comissió i el Parlament europeus amb alguns dels estats admesos a la Unió. El mantra neoliberal de la desregulació de mercats nacionals convenia tant a les noves elits dels països de l'Est com a molts polítics influents en la burocràcia europea.

A l'Alemanya oriental les conseqüències de passar d'una economia superregulada al capitalisme pur –si bé dotat d'una forta dosi de subvencionisme estatal– es van manifestar de manera dràstica. Tot i que es van transformar unes quantes indústries punteres de l'ex-RDA en empreses reeixides i van florir alguns nous eixos de desenvolupament, en gran part de la regió l'economia de quèia o fins i tot es col·lapsava, i milions d'habitants buscaven un futur a l'antiga RFA, una tendència que ni els molts bilions d'inversions públiques no podien frenar.

El somni anunciat pel govern federal després de la unificació, d'uns "paisatges florits" que brollarien a l'Est gràcies als beneficis de la unificació no s'ha complert mai. El resultat és paradoxal: es va eliminar la frontera física, de la "cortina de ferro" només en queden algunes cicatrius en la vegetació i unes petites restes de construccions preservades per iniciatives locals. Del mur berlinès, no en queda més que uns quants metres, però encara ara, trenta anys després de l'ensorrament de gairebé la totalitat física del mur, roman un mur mental en gran part de la població alemanya. Els prejudicis mutus entre *wessís* i *ossís*, argot popular una mica despectiu per als habitants de l'oest i est, respectivament, continuen florint i es nodreixen de tant en tant de nous motius. Molts habitants, especialment homes, als "estats nous" se senten amb desavantatge en les seves oportunitats econòmiques i discriminats culturalment.

D'aquest i d'altres sentiments que fàcilment es converteixen en ressentiments han nascut diverses tendències. Una és una nostàlgia de determinats trets de l'antiga RDA, jocosament titllada d'"ostàlgia". Era una barreja de reclams ben comprensibles com, per exemple, garanties de seguretat social, protecció contra la criminalitat i un sentit ja molt ambigu de pertinença a un col·lectiu, anhels que van deixar de banda els preus, les altres cares d'aquests avantatges. Però sens dubte, aquesta "ostàlgia" és un dels resultats de l'eliminació de pràcticament totes les particularitats de la vida a l'RDA en el moment de la unificació. El partit Die Linke ("L'Esquerra"), nascut de les restes del Partit Unificat Socialista (SED) que havia exercit el poder polític durant els quaranta anys d'existència de l'RDA, recollia de manera reeixida aquests sentiments convertits en vots durant molts anys.

Però alhora es manifestaven també tendències d'extrema dreta, nodrides dels mateixos sentiments de degradació, però traduïdes en xenofòbia i racisme, fins i tot en nostàlgia del nazisme i cultes masclistes de poder. Els primers senyals d'alarma van ser els atacs incendiaris a habitatges de refugiats

a Rostock ja el 1992, després va venir la sèrie d'assassinats selectius del grup Underground nacionalsocialista amb base a Saxònia i Turíngia, i finalment el moviment massiu de Pegida (Patriotes europeus contra la islamització d'occident) que sorgeix primer el 2014 a Dresden i després a altres ciutats i que va reunir en els seus moments més forts, cada dilluns, desenes de milers de persones que van manifestar amb crits i de vegades violència, les seves ràbies i rancors. Les seves consignes es van adreçar contra la “casta política” en general, i en particular contra la “premsa mentidera”, i van qualificar tots els mitjans establerts com a productors del que aviat seria conegut mundialment com “fake news”. A Pegida es van barrejar interessos polítics d'extrema dreta amb ràbies poc elaborades, amb construccions conspiracionistes i altres ideologies poc clares en un gran “contra”, un rebuig *antiestablishment* que de vegades recordava, amb un canvi radical de color ideològic, els moviments de protesta dels anys seixanta i setanta. Pegida va ser també un brou del qual es va nodrir el partit AfD (Alternativa per a Alemanya) que va aconseguir instal·lar-se en gairebé tots els parlaments dels estats federals (lands) i en el Bundestag, el parlament nacional.

Per descomptat, les tendències d'extrema dreta no eren exclusives de l'est. Si bé és cert que ja durant el règim comunista s'havia format una subcultura de neonazis, tolerada en part pel règim perquè se'ls considerava menys perillosos que les subcultures de l'esquerra democràtica, grups similars havien existit a l'RFA des dels seus començaments. I mentre gran part dels alemanys encara dubtava sobre què fer amb la sorprenent unificació, les extremes dretes de les dues parts van aconseguir unir i reforçar-se mútuament amb gran rapidesa, com ho mostraven les seves accions concertades en els atacs del 1992 a Rostock i altres llocs.

Un element que forma part del repertori d'extrema dreta són els sentiments antieuropeus, malgrat el nom fanfarró de Pegida, “patriotes europeus”. El sentiment antieuropeu hi era també

a l'inici de l'Alternativa per a Alemanya, que es va fundar originalment com un partit contra l'euro, i que va fer campanya per a la sortida d'Alemanya de la zona comuna de l'euro i en general contra les polítiques europees de més integració econòmica i a favor d'una política econòmica nacional alemanya. Aquest programa corresponia a la nostàlgia de moltes persones, especialment a l'est, on el *deutsche mark* [el marc alemany] s'havia convertit en els temps de l'RDA en el mite de la prosperitat. Però aviat el partit de l'AfD va atreure nacionalistes ja no liberals sinó de tendències dretanes cada vegada més extremes a tot arreu de la república. Encara i així es manté una tendència, tant a l'AfD com en molts altres grups i partits d'extrema dreta a Europa, de no qüestionar les polítiques a favor del capitalisme neoliberal i fins i tot cooperar amb grups poderosos capitalistes de pràctiques financeres dubtoses, difícilment compatibles amb la pretesa representació dels interessos de les poblacions discriminades econòmicament.

Si a Alemanya el nacionalisme extrem davant del passat nacionalsocialista encara no és compatible amb la cultura política de les majories de la població, el cas és diferent a molts països d'Europa oriental, on l'extrema dreta ha pogut captar considerables parts de l'electorat. Aquests partits poden apel·lar als sentiments antisoviètics i transformar el que havia començat el 1990 com una lluita per la llibertat, els drets humans i la democràcia en lluites nacionalistes. Aquestes tendències nacionalistes que, val la pena repetir-ho, no són propietat única dels països de l'Est però que sí que tenen fortes arrels allà, tenen moltes facetes i es barregen amb diverses ideologies. En alguns prevalen els antics sentiments d'un nacionalisme romàntic en la tradició del segle XIX, en d'altres l'element religiós, i en molts la xenofòbia, l'antisemitisme i l'antiislamisme. La xenofòbia i l'antiislamisme han estat els elements en què els nous partits nacionalistes han aconseguit els seus èxits polítics més notables, i han imposat les seves posicions a l'agenda fins i tot dels partits tradicionals. El gran auge en el nombre de persones que cerquen rescat a Europa de persecució, guerra

i altres catàstrofes explica sens dubte l'avanç de les actituds xenofobes. Tanmateix, una mirada més propera revela que no hi ha una relació directa entre les actituds xenòfobes i les racistes i l'experiència real de la convivència amb els refugiats o altres migrants. Al contrari, a Alemanya oriental i als països d'Europa de l'Est, hi ha relativament pocs migrants de l'Àfrica o l'Orient Mitjà, la xenofòbia és més virtual, producte de campanyes propagandístiques intenses de l'extrema dreta.

Però la xenofòbia, de totes maneres, és el producte més reeixit de les noves ultradretes i el que s'ha materialitzat de la manera més visible. El mur de Berlín va ser el punt de partida d'aquestes reflexions. Com hem vist, el seu ensorrament va obrir les portes no només a l'ampliació del projecte europeu sinó també a la reconfiguració dels sentiments nacionalistes en gran part d'aquesta Europa. Una conseqüència d'aquests desenvolupaments contradictoris és la resurrecció del mur. El 1990, després de l'ensorrament del mur de Berlín i el desmuntatge de la cortina de ferro, quedaven dos murs polítics a Europa, ubicats als seus dos extrems: l'un a Irlanda del Nord (Belfast, i un més petit a Derry) i l'altre a Xipre. Tots dos eren de poca extensió i tenien per objectiu separar poblacions en conflicte. A aquests dos, s'hi van afegir als anys noranta les tanques de filferro a Ceuta i Melilla, les primeres edificacions europees contra la immigració no legalitzada. Aquesta era la situació a l'entrada del nou mil·lenni, fins que va començar la segona dècada.

El 2012 Grècia va construir una tanca al seu front amb Turquia. Va ser el tret de sortida per a una onada desenfundada de nous murs i tanques arreu d'Europa. En els cinc anys següents tanques de filferro espinós van ser construïdes en almenys onze països europeus. Després de Grècia vindria Bulgària amb una tanca, també a la frontera amb Turquia. El 2015, després de l'arribada de molts milers de refugiats de Síria i altres regions conflictives a través de l'anomenada ruta dels Balcans, Hongria va tancar la seva frontera amb Sèrbia, després també amb Croàcia, cosa que va fer detonar una reacció

en cadena: Eslovènia va posar filats a la frontera sud amb Croàcia i Àustria va fer el mateix a la frontera nord d'Eslovènia. També ho va fer Macedònia (actualment anomenada Macedònia del Nord) amb Grècia, mentre França i la Gran Bretanya van fortificar l'accés al túnel de Calais per impedir el trànsit de refugiats cap al Regne Unit. Però no totes les fronteres es van construir contra refugiats des del sud. El 2016 els tres països del Bàltic: Letònia, Estònia i Lituània, van fortificar amb tanques les seves fronteres amb Rússia; després també ho va fer Noruega. Finalment, el 2018, Dinamarca va erigir una tanca de filferro al llarg de la frontera amb Alemanya. La seva explicació va ser que es tractava d'una defensa contra la pesta porcina. En pocs anys, Europa va construir més de 1.000 quilòmetres de noves tanques, principalment de filferro, amb punxes i sense. Es veuen més transparents, però les seves funcions són les mateixes que els murs gruixuts d'abans.

Amb una diferència important respecte al mur de Berlín: els nous murs s'inscriuen en el patró gairebé clàssic dels murs de defensa: Les seves armadures es dirigeixen cap a l'exterior perquè l'"enemic" ara ve principalment del sud, contra les onades, els fluxos, les inundacions i altres fenòmens aquàtics amb què es descriuen la fugida i la migració d'éssers humans. Filferro espinós contra les onades —quin trop desaprofitat quan l'aigua mateixa és el mur més efectiu per impedir aquest "flux"!—. Perquè en el fons tot aquest frenesí de construir tanques i murs no és més que un reflex atàvic de defensa contra forces que —ironia de la metàfora— a la llarga són en realitat tan incontrolables com l'aigua. Mentre els governants nacionalistes van provar de barrar amb murs i tanques els camins dels migrants aconseguint potser desviar-los, els tecnòcrates als centres de poder europeu van començar a treballar en una solució en gran: la famosa frontera exterior de la UE, el mur líquid.

“Protegir la frontera exterior de la Unió Europea és la condició per mantenir la supressió de les fronteres internes”, s’ha convertit en el mantra de molts europeus que no volen

tornar a convertir Europa en un mosaic d'estats nació amb fronteres sobiranes. “Una nació sense fronteres no és una nació. A partir d'avui dia Estats Units d'Amèrica torna a tenir el control de les seves fronteres, recupera les seves fronteres”, va dir Donald Trump en signar l'ordre de construir el mur a la frontera mexicana. Però Europa no és un estat nació, i comportar-se com si ho fos a les fronteres no canvia aquesta realitat.

“L'objectiu de la Unió Europea pel que fa a la protecció de les seves fronteres externes és garantir la llibertat de moviment dins de l'àrea de Schengen.” Així ho defineix el Parlament Europeu i així ho escoltem repetit gairebé diàriament. Per a aquesta protecció s'ha estat construïnt en l'última dècada un règim fronterer d'una complexitat com no s'havia vist mai: Es pretén controlar el mar, deixant de respectar lleis i costums d'arrelament antic com la llibertat a alta mar i l'obligació de socórrer naus en perill de naufragar; impeding l'ajuda humanitària a les persones i organitzacions que insisteixen en els seus deures humanitaris; aplicant o permetent el *refoulement* (“devolució”) de persones que cerquen protecció; pactant amb estats que manifestament no respecten normes mínimes de drets humans, o fins i tot amb òrgans que adopten pràctiques criminals, i tolerant la concentració de milers de refugiats i migrants en camps de concentració en estats que no els garanteixen els drets mínims. Si bé és cert que la Unió Europea no ha abandonat en les seves polítiques proclamades de seguretat fronterera, la protecció dels drets humans, a la pràctica aquesta política costa cada any milers de morts, molts més que el mur de Trump i molts més que els que el mur de Berlín es va cobrar en tota la seva existència.

La filosofia després d'aquesta política fronterera és definir la Unió Europea com un estat nació sobirà per fer efectiu el seu règim fronterer mentre el seu govern interior continua sent el d'una fràgil cooperació d'estats que no pensen renunciar al control de les seves pròpies fronteres com a símbol primari de la seva sobirania. La tan invocada protecció de les fronteres

externes és l'intent de demostrar que Europa és capaç de “defensar-se”, almenys contra migrants no desitjats, i així mantenir les regles internes de la Unió, especialment les de l'espai Schengen. Fins ara, tanmateix, sembla que ni una cosa ni l'altra no funcionen. No només Itàlia ha demostrat que les institucions europees de control a la Mediterrània, com Frontex o l'operació EUNAFOR MED Sophia, es poden desvirtuar d'un moment a l'altre, el març d'enguany l'operació Sophia, que davant de l'obstrucció sistemàtica de les iniciatives privades de rescat havia estat l'únic esforç europeu de rescatar els migrants naufragats, va ser desactivada. El mur líquid es va perfeccionant.

Malgrat tot això, fins ara almenys, la promesa de les fronteres tancades no ha tingut l'efecte de calmar les ansietats nacionalistes a la UE. Ja vam veure el retorn dels murs al si de la UE i de l'aixecament ja no tan temporal dels controls fronterers entre els estats membres de la Unió. I a l'interior de molts estats s'envolten amb murs i filferros els centres de reclusió o residència obligatòria de migrants i refugiats. No només tornen els murs per impedir l'entrada, també es multipliquen els murs de contenció que restringeixen la mobilitat de determinades poblacions cap enfora.

En realitat no hi ha un mur unidireccional, tots els murs i tanques divideixen i obstaculitzen la comunicació en les dues direccions. La primera empresa que fabricava filferro espinós, la Glidden Steel Barb Wires de l'estat de Geòrgia, als Estats Units, va anunciar la seva revolucionària innovació així: “Vigila amb ulls d'Argus l'interior i l'exterior... evita que els que són “dins” siguin “fora” i que els que són “fora” siguin “dins”¹

¹ “It watches with argus eyes the inside and outside, up, down and lengthwise; it prevents the ‘ins’ from being ‘outs’; and the ‘outs’ from being ‘ins’...”, citat a Bennett, Lyn Ellen; Abbott, Scott H.: *The perfect fence: untangling the meanings of barbed wire*, College Station (Texas A&M University Press) 2017, p. 102.

El ressorgiment impressionant de murs i tanques de tota índole ens remet enrere, cap al temps del qual tracta aquesta conferència, a l'ambigüitat del sentit històric de la caiguda de la cortina de ferro, oscil·lant entre viure-la com a alliberament polític amb la conquesta dels drets civils i polítics, o com a alliberament nacional. En els dos sentits, la contemporaneïtat d'aquest procés tan ràpid no era fàcilment compatible amb el moment en què la Unió Europea, a través d'aquest projecte marcat pel seu origen occidental, buscava ampliar la seva integració institucional i dinamitzar la seva economia capitalista, a més d'uns primers i fins avui insuficients passos cap a una política comuna també en l'aspecte social i dels drets humans.

L'obertura del mur de Berlín i de la cortina de ferro, entesos com a símbols del final de la guerra freda, va crear l'esperança de la unificació, de la unitat paneuropea, d'un món sense murs. L'Europa des del Bàltic fins a Gibraltar i des de Bulgària fins a Irlanda va obrir un mercat capitalista amb cada vegada menys frens d'"economia social de mercat". Va permetre la lliure circulació dels pensaments i les cultures reprimides durant tantes dècades a l'Europa oriental. Però també va permetre la lliure circulació dels odís, dels racismes i nacionalismes que semblaven ja superats per la idea paneuropea. Un dels fenòmens més paradoxals en aquest context és que fins i tot els racistes, nacionalistes i antieuropeus busquen acomodar-se a la xarxa d'oportunitats que Europa ofereix. Treuen profit de la tribuna i dels recursos del Parlament Europeu i forgen una aliança paneuropea de nacionalistes. Les evidents contradiccions internes d'un projecte com aquest n'han impedit fins ara l'èxit, i el Brexit, cuinat a la caldera de l'extrema dreta britànica, demostra la fragilitat i les contradiccions intrínseques d'aquesta estranya internacional nacionalista.

Però hi ha un projecte que semblaria apte perquè confluïssin els nacionalismes, i és justament la ideologia de la defensa de la frontera exterior europea. En la retòrica de les dretes s'escolta el suport als elements més robustos de les polítiques de

protecció de la frontera europea. Però d'altra banda, xoca amb la ideologia nacionalista, de manera que la referència més freqüent al projecte europeu consisteix en la crítica de la seva insuficiència i ineficàcia. En tot cas, la ideologia de la "frontera externa europea" no ha impedit que als països on la dreta governa o exerceix influència, les fronteres nacionals s'hagin fortificat. Si els polítics i tecnòcrates proeuropeus han cregut que endurir el règim fronterer desactivaria el fervor nacionalista i xenofob, el càlcul no ha funcionat. I si els polítics de la dreta nacionalista creuen que els murs garantiràn la sobirania dels seus petits feus, estan tremendament equivocats. Com anota la filòsofa i politòloga de la Universitat de Berkeley Wendy Brown, la multiplicació dels murs no significa un enfortiment de les sobirànies nacionals sinó que són una droga que dissimula momentàniament per als seus constructors l'esvaïment real de la sobirania.

Els governs nacionalistes xenòfobs que concentren els seus esforços i la seva demagògia en l'exclusió d'immigrants accepten, aparentment sense més resistència, el lliure flux de capitals estrangers que acaparen bona part de les seves economies. Accepten també que van perdent gran part de les seves poblacions joves, moltes vegades les més creatives i emprenedores, que cerquen oportunitats en països més liberals. El govern hongarès va haver d'imposar una prolongació dels horaris de treball per l'escassetat de mà d'obra, problema que als països occidentals es resol mitjançant la immigració. La demonització de la migració va contra la lògica capitalista que els mateixos governs conreen. No oferirà cap solució sostenible. Però crea molts problemes: economies paral·leles i informals, xarxes criminals, i abans de tot, un clima polític enverinat que oculta els veritables problemes del segle XXI.

El filferro espinós va ser un gran invent a l'Oest salvatge per tancar el bestiar. Quan va ser aplicat per barrar el pas als humans, aquests, a diferència de les vaques, sempre han trobat com superar-lo, igual com els murs. Els moviments migratoris del segle XXI tenen arrels més profundes que els pals d'una

tanca. Els murs i les tanques, concebuts com a llocs de separació, sempre han estat, per la mateixa raó, punts de trobada, marcadors d'anhels frustrats, fins que un dia van ser tombats o van caure en l'oblit. La migració és avui un fenomen massiu com a conseqüència de la construcció d'un món globalitzat en termes injustos. Europa ha tingut la seva part de responsabilitat i de beneficis de la globalització. Hem d'assumir la nostra part en la solució de les conseqüències.

I molts ho estem fent. En els moments en què el nombre més gran de refugiats va arribar a Europa, van ser el comú de la gent, més que les autoritats, els que van saber gestionar unes situacions per a les quals estaven tan poc preparats com aquelles. Allà on van arribar més refugiats va ser on es va notar menys xenofòbia. Moltes vegades les autoritats locals, els alcaldes i regidors, les directores d'escola, els metges i d'altres es van posar a treballar i van establir una cultura de trobada que cap política no els havia prescrit. En comptes d'invertir bilions d'euros a fortificar mar i deserts, què passaria si Europa invertís els seus recursos en el desenvolupament d'aquestes capacitats existents en les poblacions? Hi ha elements en el ventall de les polítiques europees que van en aquesta direcció, com les polítiques "multinivells" que tendeixen a enfortir les comunes que han provat la seva capacitat de resoldre els problemes de la migració, o fins i tot de convertir els problemes en recursos de desenvolupament humà. Barcelona i també la meua ciutat, Nuremberg, formem part d'una xarxa de ciutats que defensen els drets humans, drets que pertanyen a tots els ciutadans, entesos com les persones que viuen a la comunitat, independent del seu estatus legal. El concepte legal de l'empadronament igualitari a les comunes d'Espanya i esforços similars a altres llocs obren perspectives per a un futur sostenible com el descriuen les metes de l'agenda 2030 de les Nacions Unides. Les polítiques repressives contra la migració ens fan anar enrere cap a un món de murs insostenibles.

Edició: Ajuntament de Barcelona
Disseny gràfic: Estudi Daw
© del text, Rainer Huhle
© de l'edició, Ajuntament de Barcelona
Dipòsit legal: B.19533-2019

**Ajuntament
de Barcelona**